

Міністерство освіти і науки України

Львівський національний університет імені Івана Франка

Юридичний факультет

МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

(СПІВРОБІТНИЦТВО ДЕРЖАВ
У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ)

Підручник

ХАРКІВ
«ПРАВО»
2019

УДК 341.4(100)(075.8)
М58

Автори:
канд. юрид. наук *В. А. Гринчак*: вступ до міжнародного кримінального права (у співавт.), розділ I, підрозділи 2.1, 3.2, 3.4;
канд. юрид. наук *І. В. Земан*: розділ IV;
д-р юрид. наук *І. І. Когутич*: вступ до міжнародного кримінального права (у співавт.), підрозділи 3.1, 3.3, 3.5;
канд. юрид. наук *О. К. Марін*: підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, 2.5

Рецензенти:

канд. юрид. наук *К. О. Савчук*
(Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України);

канд. юрид. наук, проф. *П. Д. Біленчук*
(Київський університет права НАН України);

д-р юрид. наук, проф., член Вищої ради правосуддя *В. К. Гришук*
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

*Рекомендовано до друку вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 74/9 від 25 вересня 2019 р.)*

Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності) : підручник / В. А. Гринчак, І. В. Земан, І. І. Когутич, О. К. Марін. – Харків : Право, 2019. – 440 с.

ISBN 978-966-937-853-8

На основі проведеного аналізу явища кримінального переслідування як функції держави, що є наслідком реалізації державного суверенітету, визначено закономірності становлення та розвитку стандартів взаємодії та співробітництва держав у протидії злочинності, виокремлено їх історичні, теоретичні та практичні тенденції. Опрацювання доктринального та нормативного матеріалу, міжнародної практики та результатів діяльності міжнародних організацій з питань протидії злочинності дало змогу з'ясувати сучасний стан імплементації Україною положень міжнародно-правових актів у цій сфері та особливості виконання міжнародних зобов'язань засобами і механізмами, передбаченими національним кримінально-процесуальним законодавством.

Для студентів юридичних факультетів та факультетів міжнародних відносин, юристів та спеціалістів у сфері міжнародних відносин, а також працівників державних органів та установ, діяльність яких спрямована на протидію злочинності.

УДК 341.4(100)(075.8)

© Гринчак В. А., Земан І. В.,
Когутич І. І., Марін О. К., 2019
© Оформлення. Видавництво
«Право», 2019

ISBN 978-966-937-853-8

Ісаковичу
Сергію Володимировичу
присвячується

Вступ

до міжнародного кримінального права

Термін «Міжнародне кримінальне право» у наукових колах почали використовувати у другій половині ХХ століття. Дослідники спершу обережно та неохоче натякали на існування альтернативної назви співробітництва держав у протидії злочинності, згодом його юрисдикція поширилася на суміжні правовідносини, внівши певний хаос у питаннях теорії та практики. Основою міжнародного кримінального права став процес взаємодії держав у сфері забезпечення переслідування та покарання злочинців. Особливо це стосувалося тих категорій правопорушників, яким вдавалося уникати юрисдикції потерпілої від злочину держави. Потреба аналізу дії специфічних міжнародно-правових механізмів зумовлювала виокремлення міжнародного кримінального права з-поміж інших галузей міжнародного права. Назву «Співробітництво держав у боротьбі зі злочинністю» використовували паралельно, і більшість дослідників суттєвої відмінності з міжнародним кримінальним правом зазвичай не робили.

Зародилося міжнародне кримінальне право як галузь міжнародного права ще у стародавньому світі та уособлювала собою можливість і допустимість спільних дій договірних сторін

у процесі переслідування та покарання фізичних осіб за проти-правну поведінку. Взаємодія держав загалом зосереджувалася на сприянні державі, що потерпіла від злочину, отримати са-тисфакцію шляхом забезпечення невідворотності покарання злочинця. Для характеристики взаємин між державою та пра-вопорушником зазвичай використовували термін «боротьба зі злочинністю».

Однак, з огляду на, здавалося б, вже усталені та доволі пере-конливі підходи, думки та концепції на користь характеристики міжнародного співробітництва саме у контексті «боротьби зі злочинністю», вважаємо за необхідне ввести в науковий обіг альтернативний термін – «протидія злочинності» у цій сфері міжнародних правовідносин.

По-перше, термін «протидія злочинності» внаслідок при-таманної йому дискусійності (багато в чому і через його ідео-логічне та політичне значення у минулому нашої країни, і че-рез свою семантику) зазнає безпідставної критики. Відомо, що слово «боротися» зазвичай означає: нападаючи, намагатися подужати в єдиборстві; боротися або змагатися, прагнучи перемогти; прагнути знищити (припинити існування кого чи чого-небудь), викорінити; домагатися чого-небудь, долаючи перешкоди, труднощі тощо. Відтак, на наше переконання, не зовсім коректно використовувати стосовно унеможливлення злочинів цей термін, оскільки тоді за суттю має йтися про «бо-ротьбу» з особами, які вчинили злочин, яких захопили на місці його вчинення або під час його підготовки чи замаху на нього.

По-друге, термін «боротьба» стосовно злочину – це вузьке поняття, яке охоплює безпосереднє припинення підготовано-го чи вчиненого кримінально караного діяння, у тому числі й проведення в необхідних випадках спеціальних операцій або відповідних заходів органами правопорядку¹, а також – його

¹ Згідно з доповненням Конституції України ст. 131-1, в Україні діє прокуратура, яка, крім іншого, здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними

розслідування. А «протидія» – поняття більш широке і таке, що охоплює законодавчі, ідеологічно-інформаційні, організаційні, адміністративно-правові, виховні, у тому числі і пропагандистські, заходи стосовно унеможливлення злочину. Відтак, розрізняють і суб'єкти цих дій: винятково органи правопорядку – в першому випадку; органи правопорядку та інші державні органи, а також громадські об'єднання і громадяни – у другому.

По-третє, з тенденції, позначеної на конгресах ООН у 2000 і 2005 роках, також впливає потреба у заміні термінології, оскільки на них вже йшлося, головню, про протидію злочинності у різноманітних її проявах, а не про боротьбу зі злочинністю. Так чи інакше, у сфері співробітництва держав з питань злочинності з'являються нові вектори розвитку стосунків. Передусім, це питання поведження з правопорушниками, які в сучасне розуміння «боротьби зі злочинністю» не входять.

Останнім часом було прийнято чимало міжнародних правових документів, що містять стандарти з питань поведження з ув'язненими (правопорушниками). За суттю, займаючи особливе місце в системі міжнародно-правових норм у сфері протидії злочинності, у більшості випадків ці документи належать до категорії «м'якого права». Тобто вони насправді є рекомендаційними і не є юридично обов'язковими для держав. У той же час вони мають істотний вплив на розвиток законодавства держав, формування норм міжнародного права. Ще в 1950 році Генеральна Асамблея ООН резолюцією № 415, очо-

та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку (див.: Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон № 1401-VIII від 02.06.2016 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 28. – Ст. 532). – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1401-19/paran2#n2>).

Із наведеної конституційної (дещо суперечливої внаслідок словосполучення «...негласними та іншими слідчими і розшуковими діями...», оскільки за чинним КПК України всі слідчі дії є розшуковими, а ця конструкція чомусь їх розмежовує..?) норми випливає, що у сенсі, принаймні, досудового розслідування замість категорії «правоохоронні органи» (до речі, також суперечливої), необхідно використовувати категорію «органи правопорядку».

ливши зусилля світової спільноти щодо подолання злочинності, взяла на себе відповідальність за заходи з її запобігання, у тім числі і ресоціалізацію правопорушників з метою унеможливлення рецидиву з їхнього боку. У резолюції 54/212, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 22.12.1999 року міститься заклик до держав-членів і системи ООН зміцнювати міжнародне співробітництво у галузі міжнародної незаконної міграції.

По-четверте, термін «протидія злочинності» знайшов підтримку й у низці наукових праць із міжнародного права, зокрема в працях Г. Міньковського, В. Ревіна, Б. Ісмаїлова¹, В. Живарева², Р. Шарифулліна³ та ін.

Отже, розглядаючи міжнародне співробітництво з питань протидії злочинності як поняття більш широке порівняно з терміном «боротьба зі злочинністю», вважаємо, що воно охоплює весь комплекс заходів у цій сфері, зокрема: попередження (профілактику, запобігання) і припинення злочинності, виявлення і встановлення (розкриття) та розслідування злочинів, питання притягнення до відповідальності осіб, які вчинили протиправні діяння, а також нові сучасні напрями співробітництва під час кримінального провадження: обмін досвідом з питань розслідування чи судового розгляду; нормотворчо-кримінальний і кримінальний процесуальний взаємовплив (імплементація); розробка стандартів поведінки з правопорушниками, мінімізації та ліквідації наслідків злочинного діяння; різнорівнева діяльність з розшуку злочинців; забезпечення безпеки особистості, суспільства, держави та світової спільноти на основі різних форм і напрямів міждержавного співробітництва тощо.

¹ Исмаилов Б. И. Международно-правовое противодействие преступности в сфере информационно-коммуникационных технологии [Електронний ресурс] / Б. И. Исмаилов, Г. М. Миньковский, В. П. Ревин. – Режим доступа: Всероссийская база полнотекстовых научных публикаций. URL: portalus.ru.ky.

² Живарев В. Е. Международное право: учеб.-метод. комплекс : учеб. курс / В. Е. Живарев. – Москва : МИЭМП, 2010. – 132 с.

³ Шарифуллин Р. А. Международное сотрудничество в области предупреждения преступности и уголовного правосудия : дисс. ... канд. юрид. наук / Р. А. Шарифуллин. – Казань, 2006. – 308 с.

Для потреб цього дослідження вживання термінів «співробітництво у протидії злочинності» та «співробітництво з питань протидії злочинності» необхідно вважати синонімами, а використання їх є взаємозамінним і підпорядковується лише вимогам стилістики.

З теоретичних міркувань кожна галузь міжнародного права зазвичай повинна стосуватися конкретного окремого об'єкта міжнародного права. Для міжнародного кримінального права він є особливим.

Термін «переслідування», який широко використовують у міжнародно-правових актах, дає змогу правильно кваліфікувати місце і роль взаємин держави та індивіда у міжнародному праві. Передусім це стосується питань дотримання прав людини й основних свобод. З огляду на поведінку індивіда, дії держави щодо нього можна кваліфікувати як правомірні чи протиправні. Міжнародні стандарти зазвичай не лише зобов'язують державу до певної поведінки, а й гарантують переслідуваним особам захист з боку міжнародного права. Тому саме міжнародні стандарти в галузі прав людини й основних свобод є еталоном, який держави змушені використовувати та керуватися ним у процесі переслідування правопорушників. Безперечно, права людини й основні свободи можна вважати об'єктом міжнародного права, який має відношення до міжнародного кримінального права, оскільки «переслідування» уособлює певний мінімальний міжнародний стандарт, що чітко визначає можливості держави та забезпечує відповідні гарантії індивіду. Цей стандарт є узагальнюючим й окреслює зміст і напрям дій держави щодо фізичної особи за певних обставин. Для потреб нашого дослідження він украй вигідний, оскільки охоплює весь комплекс можливих заходів, які зазвичай застосовує держава до правопорушника (злочинця).

Переслідування правопорушника в сучасних умовах є винятковою прерогативою держави, її функцією. Держава з моменту її утворення завжди залишала право переслідування злочинця винятково за собою і реалізовувала його поведінкою, яка притаманна лише їй. Аспект прирівнювання переслідування

до поведінки держави особливо важливий. Відомий міжнародник Ф. Мартенс навіть використовував термін «кримінально-каральна влада держави»¹. У національному і міжнародному праві переслідування завжди розуміли як поведінку держави. Як зазначив Ф. Мартенс, «воно неможливе без безпосередньої участі держави»². У цьому немає сумнівів, оскільки будь-які дії щодо правопорушника вчиняють винятково державні органи, а вершина переслідування – винесення рішення про вид та обсяг покарання згідно з кримінальним законодавством, відбувається від імені держави. Зазначене свідчить, що переслідування безумовно вважають функцією держави, яка природно властива їй і є одним із наслідків, які випливають з державного суверенітету.

Фахівці загальної теорії права та держави для характеристики переслідування злочинців виокремлюють особливу правову функцію держави – функцію правового захисту³. Вона спрямована на захист та охорону порядку й безпеки в межах державної території. Держава гарантує, що «учасники суспільних відносин захищені від свавілля та непередбачуваної ситуативності, вони заздалегідь знають, що і як буде захищено»⁴. Реалізація цієї функції зазвичай відбувається через забезпечення безпеки у суспільстві і пріоритет у цьому процесі належить саме державі, яка через відповідний правовий механізм «координує зусилля суспільства та держави у плані подолання загроз безпеки»⁵.

У контексті функції правового захисту складову переслідування правопорушників можна схарактеризувати як елемент запобігання загрозам безпеці суспільства. Зміст цієї поведінки держави можна зрозуміти, аналізуючи підпункт а) п. 1 ст. 17

¹ Мартенс Ф. Ф. Современное международное право цивилизованных народов : в 2-х т. Т. 2 / Ф. Ф. Мартенс. – Москва : Зерцало, 2008. – С. 247.

² Там же. – С. 244.

³ Актуальные проблемы правовой теории государства : учебное пособие для студентов специальности «Юриспруденция» / под ред. В. П. Малахова, А. М. Клименко. – Москва : ЮНИТИ – ДАНА: Закон и право, 2013. – С. 63.

⁴ Там же. – С. 63.

⁵ Там же. – С. 75.

Римського статуту кримінального суду від 17.07.1998 року, який застерігає юрисдикцію суду лише, коли «держава не бажає чи не здатна вести розслідування або порушити кримінальне переслідування належним чином»¹. Отже, порушення кримінального переслідування та ведення розслідування становлять зміст поведінки держави, пов'язаної з переслідуванням правопорушників.

Наукова література з питань міжнародного права наголошує, що передумовою будь-яких функцій держави є її компетенція, у тім числі і міжнародна. Під міжнародною компетенцією держави розуміють «правові повноваження визначені або визнані міжнародним правом»². По суті, це правові межі державного суверенітету і максимум можливої правоздатності держави загалом. Міжнародна компетенція держави є вищою формою будь-якої компетенції й охоплює водночас компетенцію, яку держава реалізує в межах державної території, у тім числі – і щодо переслідування правопорушників.

Підставою компетенції держави з питань переслідування правопорушників є так зване «право на переслідування» як прояв територіального верховенства держави – наслідку, що впливає з державного суверенітету. Вчиняючи злочин, особа посягає водночас і на потерпілу сторону, і на державу, оскільки порушує чи не дотримується встановлених правил поведінки, нехтує визначеними заборонами, підриває авторитет держави тощо. Як наслідок, у держави виникає право на переслідування як реакція на протиправну поведінку індивіда.

Якщо компетенцію ототожнюють з правоздатністю держави, то її дієздатністю є зазвичай «юрисдикція». Зокрема, у ст. 4 Конвенції ООН про боротьбу з незаконним оборотом наркотичних засобів та психотропних речовин від 20.12.1988 року

¹ Верле Г. Принципы международного уголовного права : учебник / Герхард Верле ; пер. с англ. – Одесса : Фенікс; Москва : ТранЛит, 2011. – С. 685.

² Динь Н. К. Международное публичное право : в 2-х т. Т. 1: Кн. 2 : Международное сообщество / Нгуен Куок Динь, Дайе Патрик, Пелле Алэн ; пер. с франц. – Киев : Сфера, 2000. – С. 283.

йдеться про «вжиття (державами)... заходів, для встановлення юрисдикції по відношенню до правопорушень... (визначених Конвенцією)»¹. У Параграфі 7 Глави 1 Частини 1 Розділу 18 Зводу законів США вжито термін «територіальна юрисдикція»².

Критеріями встановлення такої юрисдикції є місце вчинення злочину (державна територія чи території, які прирівнюють до державної, зокрема: борти цивільних повітряних суден та палуби невійськових кораблів), громадянство правопорушника, законні інтереси тощо. Здійснення юрисдикції щодо правопорушень забезпечується внаслідок територіального верховенства держави в межах державної території, яке відбувається шляхом реалізації повноважень правоохоронними й іншими органами держави, а також завдяки юрисдикції національних судів у кримінальних справах.

Науковці в галузі кримінального права та міжнародного права виокремлюють декілька принципів юрисдикції держави щодо протиправної поведінки індивідів. Серед них: принцип територіальності, принцип громадянства, принцип захисту інтересів держави або власних громадян (захисний принцип³), принцип універсальності (реальний принцип⁴), принцип ефективності (доцільності) тощо.

Найпоширенішим є принцип територіальності, який також характерний для інших галузей права. Цей принцип закріплений у карному законодавстві багатьох держав, зокрема: параграфі 3–4 Глави 1 Розділу 1 Загальної частини Кримінального

¹ Валеев Р. А. Международное уголовное право в документах : учебн. пособие : в 2 т. Т. 1 / Р. А. Валеев, И. А. Тарханов, А. Р. Каюмова. – Изд. 2, перераб. и доп. – Москва : Статут, 2010. – С. 166.

² Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франция, Германия, Япония) : сборник законодательных материалов / [Голованова Н. А., Козочкин И. Д., Крылова Н. Е. и др.]; под ред. И. Д. Козочкина. – Москва : Издательство «Зерцало», 1999. – С. 67.

³ Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом / Пітер Маланчук. – Харків : Консул, 2000. – С. 167.

⁴ Уголовное законодательство зарубежных стран. Общая часть... – С. 268.